

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ А.С. МАКАРЕНКА ТА УКРАЇНСЬКОЇ РОДИННОЇ ПЕДАГОГІКИ ЩОДО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СІМ'І

У статті висвітлено питання порівняльного аналізу виховання дітей у сім'ї в педагогічній спадщині А.С. Макаренка та в здобутках української родинної педагогіки, проаналізовано погляди на батьківський авторитет, методи та засоби родинного виховання, основні напрямки виховання дітей у сім'ї, роль виховних традицій.

Відтворення видатних здобутків минулого в кожному наступному поколінні є чи не найвищим виміром професійної та громадської зрілості педагога. Українська родинна педагогіка є саме тим функціональним чинником довготривалого процесу реанімування, опанування, використання та поширення якого в різних варіантах соціокультурної трансформації є визначальною тенденцією для сучасної науки.

У "Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті" одним із пріоритетних напрямів освітньо-виховного простору проголошується утвердження родинних цінностей: доброти, краси, працелюбності, відповідальності, взаємоповаги та ін.

У Концепції державної сімейної політики сказано: "У Концепції визначаються шляхи розв'язання однієї з найважливіших загальносуспільних проблем України – стабільне існування та розвитку сім'ї, поліпшення її життєвого рівня, створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для життєвого визначення, інтелектуального, духовного, фізичного розвитку особистості, починаючи з дитячого віку" [1].

Концепція базується на прерогативі подружжя, сім'ї й родини в житті демократичного суспільства, її можливості та ролі в гуманістичному вихованні нового покоління.

Аналізуючи дану наукову проблему, ми звертаємось не лише до емпіричного досвіду українського та інших народів щодо родинного виховання, а й до науково обґрунтованих підходів, які висвітлені в педагогічних працях видатних науковців, педагогів-новаторів, дослідників родинної педагогіки.

Адже А.С. Макаренко як учений, педагог, великий гуманіст увійшов у світову наукову педагогіку не лише як автор методики виховання особистості в колективі, засновник методологічних основ організації виховного процесу в школах соціалістичного табору, а і як дослідник умов ефективного виховного впливу сім'ї на дітей, серед яких особлива увага відводилася батьківському авторитету.

Мета нашої статті полягає в спробі здійснити компаративний аналіз основних педагогічних ідей А.С. Макаренка щодо формування особистості в колективі, сім'ї та емпіричний досвід відносно даної проблеми в українській родинній педагогіці.

Родинний виховний досвід репрезентували ще літописці та педагоги Київської Русі (Нестор, Володимир Мономах та ін.) Ґрунтовно вивчали родинні традиції, звичаї та обряди етнографи, історики, мовознавці, літератори, педагоги М.С. Грушевський, Б.Д. Грінченко, І.І. Огієнко, П.П. Куліш, Г.С. Сковорода, О.О. Потебня, С.Ф. Русова та інші. У працях цих видатних учених визначено, що в сім'ї починається суспільне виховання, що родина є інститутом первинної соціалізації особистості.

Важливі питання теорії і методики української родинної педагогіки висвітлюються в працях Г.Г. Ващенко, О.О. Вишневецького, О.В. Духновича, Ю.Д. Руденка, О.М. Семенов, Р.В. Скульського, М.Г. Стельмаховича, В.Г. Струманського, В.О. Сухомлинського, Є.І. Сяваско, І.Я. Франка та інших.

Сім'я, її роль, структура, функції, вимоги до неї були предметом спеціальних досліджень одного із фундаторів світової педагогіки, творчого, талановитого дослідника-практика Антона Семеновича Макаренка (1888-1939).

А.С. Макаренко був переконаний в тому, що родина відіграє надзвичайно важливу роль у становленні особистості. "Сім'я", – писав А.С. Макаренко в праці "Книга для батьків. Лекції про виховання дітей", – найважливіша сфера, де людина проходить свій перший громадський шлях [2: 186].

А.С. Макаренко велику роль відводив зовнішнім формам організації впливу: колективу, методиці паралельної дії, педагогічній техніці, вирішенню конфліктних ситуацій. Так, учений особливу увагу зосереджував на організації сім'ї як колективу. "Справжня суть виховної роботи, – писав він, – ...полягає зовсім не у ваших розмовах з дитиною, не в безпосередньому вашому впливі на дитину, а в організації вашої сім'ї, вашого особистого й громадського життя і в організації життя дитини" [1: 266].

Можливо, не визначення "колектив" буде підходити до української родинної педагогіки, але вплив зовнішніх форм вона також не відхиляє.

Родина плекає морально-духовні цінності, пов'язані з базовими поняттями – рід, родичі, родовід, родинознавство, народ. Від роду до народу, від родини до нації – такий природний шлях розвитку кожної дитини, який реалізує сім'я. Найважливішими виховними чинниками в родинному вихованні є гуманні сімейні стосунки, уклад життя, високий моральний статус матері та батька, культу прадідів, релігійні традиції. Родинні цінності – найглибші і найважливіші, вони плекають глибоко людяне в дитині, облагороджують серце та душу, надають сил і енергії в боротьбі з життєвими труднощами. Створені протягом віків родинні традиції українського народу завжди були міцним фундаментом сімейного дому.

У педагогічній спадщині А.С. Макаренка та в українській родинній педагогіці визначено та обґрунтовано умови ефективного виховного впливу сім'ї на дітей. Серед них особлива роль відводилася батьківському

авторитету, бо лише за його наявності в сім'ї буде забезпечено повноцінне виховання дітей. А.С. Макаренко стверджує, що справжній авторитет ґрунтується на громадянській діяльності, на громадянському почутті, на знанні життя дитини, відповідальності за її виховання [2: 276].

Видатний педагог дав глибокий аналіз різних типів "фальшивих" авторитетів батьків і виділив такі: авторитет "тиску", авторитет віддалі, авторитети чванярства, педантизму, резонерства, любові, добра, дружби, підкупу та ін. Учений детально охарактеризував усі ці типи фальшивого батьківського авторитету та висловив думку про те, що головним у батьківському авторитеті можуть тільки бути життя й праця батьків, їх громадське обличчя, їх поведінка як вдома, так і в іншому оточенні [3: 69].

Якщо батьки роблять свою справу чесно і розумно, якщо вони завжди у своїх учинках зважені, то це і робить їх авторитетними в очах дітей. Тоді не потрібно шукати будь-яких основ для батьківського авторитету і тим більше придумувати чогось фальшивого "Дійсний авторитет, – писав А.С. Макаренко, звертаючись до батьків, – ґрунтується на вашій громадянській діяльності, на вашому громадянському почутті, на вашому знанні життя дитини, на вашій допомозі йому і на вашій відповідальності за його виховання" [4: 72]. Корені батьківського авторитету завжди знаходяться "в одному: поведінці батьків, маючи на увазі всі типи поведінки, іншими словами, все батьківське і материнське життя – роботу, думки, звички, почуття, прагнення" [5: 104].

Українська родинна педагогіка також звертає увагу на те, що саме батьки є основниками вихователями дитини. Батькам надзвичайно важливо усвідомити досить просте й мудре правило: розуміти один одного, завжди були взаємоповажними, доброзичливими, вміти вислухати й ніколи не дорікати одне одному.

Українська родинна педагогіка наголошує на тому, що батьки повинні повсякчасно дбати, піклуватися й шанувати своїх дітей, бачити в них людей, особистості. Тоді й діти піклуватимуться про своїх батьків і шануватимуть їх. Батькам потрібно виробляти в собі терпіння та лагідність, і виховувати в дітей бажання спілкуватися з бабусями та дідусями, рідними та близькими. Досить важливим засобом спілкування батьків з дітьми може стати усна народна творчість, народні традиції. Адже в них закладено програму морального виховання дітей та молоді.

Надзвичайно велике педагогічне значення має також залучення в сім'ї дітей до спілкування рідною мовою, до задушевного і старанного виконання рідної народної пісні, уважного слухання переказів, легенд, повістей, прислів'їв, поговірок, казок. Адже ніщо не замінить дитині материнської ласки батьківської лагідності. Батьки різними засобами усної народної творчості передають дітям уявлення про різноманітні події, душевний стан людей, їхнє відношення до рослинного та тваринного світу та явищ навколишньої дійсності [6: 64]. Виховна місія батьків культивується такими повчальними словами педагогічної мудрості нашого народу: "Вмій дитину народити, умій і навчити"; "Батько не той, що народив, а той, що спорядив", "Не та мати, що народила, а та, що виховала" і т.д.

Добрі ті стосунки між батьками та дітьми, які базуються на взаємній чесності, щирості, доброзичливості, людській порядності. Звідси поради: "Свого доправляйся, роду не чужайся", "Хто роду відречеться, того й рід відрече" та ін.

М.Г. Стельмахович у своїй праці "Українська родинна педагогіка" наголошує, що діти, виховані без материнського тепла та ласки, здебільшого ростуть похмурими, самолюбивими, замкненими, злостивими й впертими, схильними до лихих вчинків. Усе має свій час, своє місце й свою міру, в тому числі й любов до дітей, яка не повинна бути сліпою. Діти залоскотані безмірною любов'ю, виростають егоїстами, безвільними неробами, нездатними переборювати навіть найменші життєві труднощі та перепони [6]. Надмірна суворість теж недоречна, бо відчужує дітей від матері, робить їх відлюдкуватими, озлобленими, жорстокими.

М.Г. Стельмахович відносив авторитет батьків до найвпливовіших вихованих факторів української родинної педагогіки. Якщо дитина поважає своїх батьків, виконує їх вимоги й прислуховується до їхніх порад, то це означає, що батьки в родині мають авторитет, займають міцну педагогічну позицію. Створенню авторитету батьків сприяють їх ерудиція, господарливість, залучення дітей до різних видів мистецтв, активна участь у громадському житті [6].

Дещо спільними є й методи сімейного виховання дітей, які пропонують А.С. Макаренко та дослідники української родинної педагогіки "Ваша власна поведінка, – стверджував А.С. Макаренко – вирішальна річ. Не думайте, що ви виховуєте її в кожний момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає дома, як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви поводитесь з друзями і з ворогами, як ви смієтеся і читаєте газету, – все це має для дитини велике значення. Батьківська вимога до себе, батьківська пошана до своєї сім'ї, батьківський контроль над власним своїм кроком – ось перший і найголовніший метод виховання" [1: 265].

Подібні погляди трактує і українська родинна педагогіка. "Яка сім'я, такий і я", "Яка хата, такий, й тин, який батько, такий й син" – ці перлини народної мудрості красномовно зображають ставлення народу до батьківського виховання. Без батьківської мудрості немає виховуючої сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей, сімейні стосунки самі стають величезною виховуючою силою. Добрі й теплі відносини в сім'ї створюють сприятливий мікроклімат, допомагають успішно розв'язувати виховні проблеми. Отож народна мудрість каже: "Що робить батько, те його дитятко", "Як батько ставиться до своїх дітей, так і діти ставляться до своїх батьків" та інше.

Українська родинна педагогіка поділяє умовні методи родинного виховання на три групи: методи переконання; методи організації життєдіяльності дітей, методи стимулювання культурної поведінки. Методи переконання покликані формувати свідомість дитини, судження, погляди, переконання, ідеали. Методи організації життєдіяльності націлюють на вихованців на "єдність слова й діла", формують свідомість, дисципліну, культуру поведінки. Головне призначення методів стимулювання в українській родинній

педагогіці – забезпечення педагогічної профілактики, прискання негативної поведінки й надання простору для благородних та добрих вчинків [6: 172].

Багато спільного в поглядах А.С. Макаренка та української родинної педагогіки на трудове, естетичне, моральне, фізичне виховання дітей в сім'ї. Це до певної міри, можна пояснити тим підґрунтям, на основі якого сформувалися педагогічні погляди А.С. Макаренка: добра обізнаність із народною педагогікою, з працями світової педагогіки.

Згадаймо досвід роботи трудової колонії імені Максима Горького та комуни імені Ф. Дзержинського, які очолював А.С. Макаренко. Об'єднання колективу педагогів та колективу вихованців у єдиний колектив – це своєрідний аналог сім'ї, кожен член якої піклується і про мікроклімат у сім'ї, і про матеріальний добробут і про здоров'я та психологічну захищеність кожного. Така родинна єдність проявляється в першу чергу, під час родинних свят, а саме святкування Першого снопа, тобто свята врожаю, для іменників, проводів випускників на навчання до робітфаку тощо.

Велику увагу в практиці роботи А.С. Макаренка надавалось продуктивній виробничій праці, яка не тільки сприяла перевихованню колоністів та комунарів, а й допомагала їх фізичному вдосконаленню додатково до занять фізкультурою та спортом.

Праця, фізкультура загартування – все це були необхідні засоби формування колоніста. Праця сприяла тому, що вихованці відчували себе господарями, в них формувалися такі риси, як самостійність, відповідальність, ініціатива, вміння прийняти рішення.

А.С. Макаренко був до того ж і романтиком. Його педагогічний романтизм був динамічний, зорієнтований більшою мірою на зовнішній ефект: красива форма, оркестрові марші, нічні чергування, рапорти та ін., то романтизм української родинної педагогіки має більше внутрішній (душевний) характер.

У народі з покоління в покоління передаються казки, легенди, думи про людей мужніх, сильних та добрих, а саме про Кирила Кожум'яку, Іллю Муромця, Котигорошка та інших. Оздоровчі сили природи – сонячні промені, свіже повітря і вода є загальнодоступними засобами. Піклуючись про виховання фізично та морально здорового покоління України, український народ створив свою самобутню національну систему засобів виховання.

В українській родині дбали про формування в дитини бережливого ставлення до природи через емоційне переживання єдності з нею. Це яскраво передається так званою педагогікою народного календаря.

Традиції, звичаї та обряди, які супроводжують знаменні дати та інші урочистості народного календаря, передбачають різні види діяльності, зокрема трудової, стиль поведінки, способи харчування. Усе це переконує дітей у тому, що землю красить праця, людина праці.

Водночас слід зазначити, що у поглядах А.С. Макаренка на сімейне виховання спостерігаються й певні розбіжності з ідеями української родинної педагогіки А.С. Макаренка. Більшість методичних прийомів сімейного виховання А.С. Макаренка добре вписуються в основну формулу біхевіоризму: "стимул – реакція – підкріплення". Ось, наприклад, Макаренко пропонує батькам навчитися давати розпорядження коротко, один раз, із таким виглядом і в такому тоні, щоб ні в них, ні в дитини не було сумніву в правильності розпорядження, в неминучості його виконання [2].

Українська родинна педагогіка більшою мірою співзвучна ідеям гуманістичної психології, тобто індивідуальні бесіди, задушевні розмови, розповіді, особистий приклад.

Об'єктом виховного впливу є тонка сфера переживань, почуттів і думок дитини, формування в дітей здатності до самоаналізу. Тоді як А.С. Макаренко ніколи не приховував свого іронічного ставлення до "моралі доброго серця", яка тільки співзвучна з педагогічними поглядами В.О. Сухомлинського

Таким чином, компаративний аналіз поглядів А.С. Макаренка на сімейне виховання та українську родинну педагогіку свідчить про те, що саме родина є могутнім соціальним феноменом, який не лише забезпечує оптимальний рівень розвитку та формування особистості, а й є джерелом існування будь-якої освітньо-виховної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Макаренко А.С. Книга для батьків. Лекції про виховання дітей. – К., 1972. – 427 с.
2. Вісник В.Р. – 1999 вересня. – № 1063 – XIV.
3. Макаренко А.С. Педагогические сочинения в 8 т. – М.: Педагогика, 1983-1986. – Т. 4. – С. 69.
4. Макаренко А.С. Педагогические сочинения в 8 т. – М.: Педагогика, 1983-1986. – Т. 4. – С. 72.
5. Макаренко А.С. Педагогические сочинения в 8 т. – М.: Педагогика, 1983-1986. – Т. 5. – С. 104.
6. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.

Матеріал надійшов до редакції 21.03. 2008 р.

Березюк Е.С. Сравнительный анализ педагогических идей А.С. Макаренко и украинской семейной педагогики относительно воспитания детей в семье.

В статье освещены вопросы сравнительного анализа воспитания детей в семье в педагогическом наследии А.С. Макаренко и в достижениях семейной педагогики, проанализированы взгляды на родительский авторитет, методы и средства семейного воспитания, основные направления воспитания детей в семье, роль воспитательных традиций.

Berezyuk O.S. The Comparative Analysis of A.S. Makarenko's Pedagogic Ideas and those of Family Pedagogic as for the Up-bringing Children in the Family.

The article deals with the problem of up-bringing children in a family, in pedagogical heritage of Anton Makarenko and in achievements of Ukrainian family pedagogic. The article recalls the basis of parental authority in the family, the methods, mean and the main direction of up-bringing children the family and the role of up-bringing tradition.